

מעמדו ההלכתי של ערב שבת

א. הקדמה

אבל, לא על השבת דואב הלב, כמו על "ערב שבת". שומר־שבת יש באמריקה, אבל אין בה יהודים של ערב־שבת, ההולכים בכוונת הנשמה ובהמיית־הלב לקראת שבת. (על התשובה עמ' 58 בהערה)

תאורו של הגר"ד סולוביצ'יק זצ"ל את ימי הַשְּׁשִׁי "בשכונות המאוכלסות יהודים חרדים" (שם) כואב את אורת החול שראה במקומו בחו"ל, שהחליפה את האוירה המיוחדת האמורה לשרות בימי שְׁשִׁי לפני שעת כניסת השבת. גם בארצנו הקדושה, בה יום שְׁשִׁי הוא יום חופש או לפחות חצי יום עבודה/לימודים, אנו לאו דוקא עדים לאוירה של אנשים "ההולכים בכוונת הנשמה ובהמיית הלב לקראת שבת".

לדעתי הסיבה פשוטה: בעוד גדרים מובהקים, של איסורים מחד גיסא ושל מצוות מאידך גיסא, מגדירים את יום השבת, לא כן הדבר לגבי יום שְׁשִׁי. מעבר למצות כבוד השבת,¹ ואי אלו איסורים שחלקם כלל לא חלים על כל אדם ואף לא בכל יום שְׁשִׁי² – היום מותר בעשיית מלאכה עד שעת כניסת השבת. אכן, הרמב"ם, בנוסח ההבדלה, אינו מיחד את יום שְׁשִׁי משאר ימי השבוע אלא מציג אותו כחלק בלתי נפרד משאר ימי המעשה:

וזה הוא נוסח ההבדלה... המבדיל בין קדש לחול ובין אור לחשך ובין ישראל לגוים
ובין יום השביעי לששת ימי המעשה. (רמב"ם שבת כ"ט, ג)

יחד עם זאת, יש כמה הלכות ספורות, החלות בערב שבת, המיוחדות את יום שְׁשִׁי משאר ימי המעשה:

- א. אין להרבות באכילה או לקבוע סעודה משעה מסוימת (שם רמ"ט, ב).
- ב. לפי הרמ"א רמ"ט, ד היחיד אינו משלים תעניתו ביום שְׁשִׁי.

¹ על פי הבנת הגר"א (תקכ"ט, א ד"ה שזהו) ברמב"ם, ש"עונג הוא בשבת עצמו וכבוד הוא בע"ש".
² דוגמת האיסור להפליג בספינה שלשה ימים לפני שבת אלא אם כן הולך לדבר מצוה (שו"ע רמ"ח), האיסור ללכת יותר מג' פרסאות (שם רמ"ט) ועוד; גזרות אלו אינן מצויות בכל יום שְׁשִׁי, שהרי לא כל יהודי מפליג מדי שבוע או נוסע מביתו להתארח בשבת מחוצה לה, מה גם שהיוצאים מן הכלל מאיסורים אלו הופכים אותם לנדירים עוד יותר.

- ג. מצות טעימה מתבשילי השבת (מג"א ר"נ, א).
 ד. הכנת הצרכים לשבת דוקא ביום שְׁשִׁי, אלא אם כן השעה דוחקת ואז יכול להקדים (משנ"ב ר"נ, ב).
 ה. העושה מלאכה אחרי שעת מנחה אינו רואה סימן ברכה (שו"ע רנ"א, א).
 ו. אין אומרים תחנון במנחה (שם רס"ז, א).
 האם ההלכות הללו דורשות רק הכנה אמצעית לשבת, פרי יום המחרת, או שהן אמורות לעצב את יום שְׁשִׁי, ביחוד לאחר שעת מנחה, בצביון אחר ושוונה מששת ימי המעשה? כדי ללבן שאלה זו על בוריה, ובשאיפה שאולי התנהגותנו תושפע לכאן או לכאן בעקבות העיסוק בה, מאמר זה מבקש להגדיר את מעמד יום הַשְּׁשִׁי באמצעות ניתוח הלכותיו.

ב. השלמת תענית

חל להיות תשעה באב בערב שבת; מביאין לו כביצה ואוכל, כדי שלא יכנס לשבת כשהוא מעונה. תניא, אמר רבי יהודה: פעם אחת היינו יושבין לפני רבי עקיבא, ותשעה באב שחל להיות בערב שבת היה, והביאו לו ביצה מגולגלת וגמעה בלא מלח... ורבי יוסי אומר: מתענה ומשלים... דרש מר זוטרא משמיה דרב הונא: הלכה; מתענין ומשלימין. (עירובין מא. -):

התנאים נחלקו אם משלימים תענית צבור החלה בערב שבת. הדעה הסתמית היא, וזו המקבלת חיזוק ממעשיו של ר' עקיבא לפי עדות ר' יהודה, שאסור להשלים התענית. לעומתם, ר' יוסי בדעה שיש להשלים התענית. להלכה מכריעה הסוגיא (כאן וכן בסוגיא המקבילה בירושלמי תענית ב', יד) כדעת ר' יוסי, כפי שפסק הרמב"ם (תעניות ה', ה):
 אבל אחד מארבעה ימי הצומות... חל להיות בערב שבת מתענין בערב שבת.
 בעוד מסקנת הסוגיא לעיל נראית ברורה, הציעו הראשונים שתי דרכים שונות בהבנתה והיקפה הלכה למעשה.

1. רוב הראשונים – משלימים את התענית עד לכניסת יום השבת

ההבנה הפשוטה היא שאין חשיבות ליום שְׁשִׁי, ואזי הצום ימשיך עד כניסת השבת או עד סיומו של יום שְׁשִׁי. הסיבה לכך היא שישנה סתירה בין השבת עצמה לתענית,³ אך אין

³ שו"ע רפ"ח, א, וכדברי המשנ"ב שם א: "ולשם תענית אפילו שעה אחת אסור", חוץ מתענית כלום (שו"ע שם ד) המותרת בשבת אך המתענה צריך כפרה עקב האיסור להתענות בשבת ודו"ק.

סתירה בין יום שְׁשִׁי לתענית.⁴ במסגרת הבנה זו הראשונים מעלים שלש אפשרויות לזמן סיום הצום:

א. צאת הכוכבים – כך מביא הרקח (לו) בפשטות:⁵ "ואם מתענה, ישלים עד הלילה כדמסיק בערובין... מתענה ומשלים". כך נדמה שפסק השלחן ערוך רמ"ט, ד לגבי תענית יחיד (כתענית חלום), והרמ"א לגבי תענית צבור: "אם קבל עליו להתענות בערב שבת; צריך להתענות עד צאת הכוכבים⁶ אם לא שפירש בשעת קבלת התענית... הג"ה... ובתענית צבור ישלים והכי נהוג".⁷

ב. שקיעת החמה (שבה נכנסת שבת)⁸ – כך מביא המגיד משנה (תעניות ה', ה ד"ה חל להיות) בשם הראב"ד: שלא אמרו משלים אלא שאינו אוכל קודם שקיעת החמה אבל ודאי משתשקע החמה מתוספת שבת הוא וכבר קדש היום אם רצה לאכול אוכל שכיון שנכנס לתחום שבת שוב אינו רשאי להתענות".

ג. בשעה שהצבור קבל שבת – כך מביא המרדכי (עירובין תצד) בשם המהר"ם: "דהשלמת תענית בע"ש סגי עד לאחר תפלת ערבית שהיא מפלג מנחה... ואם בא הצבור מבית הכנסת מבער"י מותר לאכול מיד דכיון דכבר התפללו אם כן כבר קבלו שבת עליהם". לדעת המהר"ם, הצום אינו נגמר בכניסת השבת על פי השעון (כפי שאומר הראב"ד) אלא בשעת הכנסתה בפועל בכל קהלה וקהלה. הצום נגמר ברגע שהקהלה תקבל שבת (בכל שעה לאחר פלג המנחה)⁹ בגלל כניסת השבת הוולונטרית על ידי הקהלה. "ואפילו אם עוד היום גדול מקרי שפיר השלמה" (הגהות מימוניות תעניות א', ז אות ג), וזאת אף על פי שלדברים מסוימים היום נחשב עדיין "יום שְׁשִׁי".¹⁰ דעה זו מובאת כ"ש אומרים" ברמ"א (רמ"ט, ד).

⁴ ואכן, השו"ע (רמ"ט, ג) מעיד ש"דרך אנשי מעשה להתענות בכל ערב שבת" כדי להגביר את התאוה לקראת השבת (משנ"ב שם יח) שבה אכילה היא חלק בלתי נפרד מאִפּו של היום.

⁵ למרות דעתו שאין לקבוע תענית לכתחלה בערב שבת.

⁶ זהו המנהג ברוב קהלות ישראל לפרש קביעת רב חסדא (תענית יב.) ש"כל תענית שלא שקעה עליו חמה – לא שמייה תענית" כמתיחסת לצאת הכוכבים, כפירוש ר' אלחנן (הובא במרדכי שם תרלא), הרא"ש שם א', יב, תוספות ע"ז לד. ד"ה מתענין, וכפי שנפסק בשו"ע תקס"ב, א. זאת בניגוד לדעת פסקי התוספות (תענית לב) שפסקו שמותר לאכול משקיעת החמה, וכפי שדייק ערוה"ש תקס"ב, ט בדעת הרמב"ם בנוגע לשאר תעניות, חוץ מתשעה באב ויום הכיפורים.

⁷ אכן, מנהגנו להשלים תענית עשרה בטבת שחלה ביום שְׁשִׁי (והיא היחידה היכולה לחול בו על פי הלוח שלנו), כפי שמובא בב"י תק"נ, ג בשם האבודרהם.

⁸ אמנם, לא כל הלכות שבת חלות בין השמשות (שבת ב', ז) אך ההיתרים בו הם כולם מדרבנן (דוגמת אמירה לנכרי) ולא מדאורייתא.

⁹ שמאז רשאי להקדים ולקבל עליו שבת, כדברי הרמ"א רס"א, ב.

¹⁰ ניתן למנות כמה דינים: ניתן לספור בו עדיין את ספירת העומר של יום שְׁשִׁי (לדעת הרש"ל והב"ח תפ"ט, בניגוד למג"א שם ז בשם הגהות מנהגים (טירנא) חג הפסח אות כא, ועיין בש"ך יו"ד קצ"ו, ד), ולספור אותו לז' נקיים (ראה רמ"א יו"ד קצ"ו, א). כמו כן, עדיין אפשר להתפלל מנחה של יום שְׁשִׁי (ציץ אליעזר י"ג, מב ולוית חן רס"ג, ו, בניגוד להכרעת השו"ע רס"ג, טו ומשנ"ב שם מג, ס). ועוד.

2. שיטת התוספות – אין (חובה) להשלים תענית ביום שְׁשִׁי

והלכתא מתענה ומשלים – פירוש אם ירצה להשלים דשרי. (תוספות עירובין מא:)

לפי תוספות, הגמרא פוסקת ש**מותר** להשלים התענית ביום שְׁשִׁי, אך אין חובה להשלימה. מה משמעות המעמד הזה? אם יש בעיה להתענות ביום שְׁשִׁי – מדוע מותר להשלים התענית, ואם אין בעיה להתענות ביום שְׁשִׁי – מדוע מותר לא להשלים התענית? הרא"ש (תענית ב', כה) מסביר שהחידוש הוא שאף על פי שנכנס לשבת כאשר הוא מעונה, אין זו נחשבת תענית בשבת.¹¹ לשיטתו, אין חשיבות ליום שְׁשִׁי כשלעצמו ומותר להתענות בו כיון שהבעיה להתענות מתחילה רק בכניסת השבת. הסבר שונה אנו מוצאים במרדכי המפרש סיפור מעשה של ר"י:

פעם אחת אירע י' בטבת יום ו', וכשרצה ר"י לילך לבהכ"נ טעם התבשיל כדי שלא יכנס לשבת כשהוא מעונה. ותימה¹² הא קאמר הכא מתענה ומשלים? וי"ל דאיבעיא להו; "מהו להשלים"? ומסיק ד"מתענה ומשלים", כלומר יכול הוא להשלים אם ירצה. ומיהו טוב שלא להשלים שלא יכנס לשבת כשהוא מעונה. (עירובין תצד)

לדעת המרדכי, הגמרא אמנם מתירה למסקנה להכנס לשבת 'מעונה' אך עדיף שלא לעשות זאת. הדין אינו נובע מיום המחרת, אלא הוא חלק בלתי נפרד מחובות יום הַשְּׁשִׁי – לא להכנס לשבת כשהוא שרוי בתענית, וחובה לאכול ולשתות ביום שְׁשִׁי כדי לוודא שהוא אינו נכנס לשבת כשהוא מעונה.¹³

¹¹ לעניות דעתי, הדבר דומה למצבים אחרים בשבת שחל בהם איסור אכילה, כגון לפני קידוש בערב ובבוקר (שו"ע רע"א, ד; רע"ג, ד), לאחר שקיעת החמה בצאת השבת עד שיבדיל (אלא אם כן התחיל בסעודה לפני כן; שם רצ"ט, א), וכפי שאנו נוהגים כאשר תשעה באב חל במוצ"ש (רמ"א תקנ"ב, י), ובכולם לא יעלה על הדעת שהאדם נחשב "מעונה" מחמת איסור האכילה.

¹² התמיהה אכן גדולה מפני שזה בדיוק מה שעשה ר' עקיבא על פי עדות ר' יהודה (בסוגיא בעירובין לעיל), ועל דעה זו חלק ר' יוסי שכמותו נפסקה הלכה.

¹³ הרב חיים דוד הלוי נשאל לגבי מנהג יהודי מרוקו לערוך סעודה ביום שְׁשִׁי מתבשילי השבת: "בענין מנהג שנהגו אבותינו בני גולת מרוקו. המנהג נקרא "בואי כלה"... נוהגים בערב שבת לפני הליכה לבית-הכנסת, לטעום ממאכלי השבת... ויש המוסיפים משקאות חריפים ושתיה קלה. הבעיה במנהג זה שפעמים האכילה נמשכת גם לאחר השקיעה, ועוד שנכנסים לשבת שבעים ומורגש חסרון עונג שבת כפי שראוי להיות בסעודה הראשונה. על כן אבקש את כב' להודיעני אם יש מקור למנהג זה ואיך עלי לנהוג כבן ישיבה." (שו"ת עשה לך רב ג', יד).

בתחלה הוא מבקש לומר שמקור המנהג בדין טעימת האוכל בערב שבת, אך דוחה זאת מחמת הבנתו את הדין (ראה להלן בפרק ה סעיף 2). על כן הוא מבאר שהמנהג נעוץ במנהג להתענות בערב שבת מחד, ומאידך גיסא לא להשלים התענית כדי לא להכנס לשבת מעונה. זאת היתה פשרתם: "מתענים כל היום, ולפני השקיעה לעת-ערב טועמים טעימה קלה כדי שלא יכנסו לשבת

הסבר זה שונה מהסבר הרא"ש. לפי הרא"ש בעית תענית ביום ששי באה לידי ביטוי רק בשבת, אך לפי המרדכי הבעיה היא ביום ששי עצמו, בכך שאדם יכנס לשבת כשהוא מעונה. אדם השרוי בתענית, לדעת המרדכי, פוגע באוירה ובתחושה שהוא אמור להיות שרוי בה ביום ששי עצמו.

מחלוקת זו משאירה פתח לשאול האם יש אופי מיוחד ליום ששי, ואם כן, מדוע.

ג. ריבוי בסעודה

אפיו של יום הששי יכול להתבהר ביתר דיוק באמצעות דיון הפוך מדין תענית החלה ביום ששי – איסור ריבוי אכילה משעה מסוימת ביום ששי:

תניא: לא יאכל אדם בערבי שבתות וימים טובים מן המנחה ולמעלה, כדי שיכנס לשבת כשהוא תאוה, דברי רבי יהודה. רבי יוסי אומר: אוכל והולך עד שתחשך.

(פסחים ט:)

סוגיא זו מביאה בפנינו את השיטות השונות שראינו לעיל, וניתן להעמיד אותן "לשיטתיה": ר' יוסי, שפסק ש"מתענין ומשלימין" תענית החלה ביום ששי, דוגל בשיטה שאין חשיבות ליום ששי על פני שאר ימי השבוע, ואזי אין זה מפתיע שהוא פוסק גם שאפשר לאכול עד שתחשך. לעומתו, ר' יהודה (תוספתא תענית (ליברמן) ב', ז, ובעדותו על ר' עקיבא לעיל) שאסר להשלים תענית ביום ששי סבור שיש ליום ששי חשיבות, ועל כן אסור לאכול בו יותר מדי לפני השבת וכן לא משלימים תענית החלה בו.

דעתו זו של ר' יהודה נפסקה להלכה. בטעם הדבר, כמו בדין תענית החלה ביום ששי, ניתן למצוא שתי גישות עיקריות; אחת מסבירה את הדין מחמת פגיעה אפשרית בשבת, והשניה מסבירה אותו מחמת מעמד היום.

כשהם מעונים, ונמצא שגם התענו למעשה, לשם הגברת תאבון סעודת ליל־שבת, וגם לא פגעו בכבוד השבת, ואף לא בכבוד ערב־שבת ("שמקצת ערב שבת כשבת"), שכן טעמו בו לפני השקיעה" (שם). אין ספק, לדעתו, שיש לערב שבת מעמד חשוב, עד כדי כך שתענית עלולה לבוא בסתירה ל"כבוד ערב־שבת"!

1. רוב הראשונים – איסור לפגוע בשבת

חלק נכבד מהפוסקים מפרשים את האיסור לאור השבת למחרת, באחת משתי דרכים:

אכילה יתרה בְּשֵׁי תגרום לחוסר תאבון בשבת

אסור לקבוע בערב שבת סעודה ומשחה שאינו רגיל בימי החול, ואפילו היא סעודת אירוסין, מפני כבוד השבת, **שיכנס לשבת כשהוא תאב לאכול...** מצוה להמנע מלקבוע סעודה שנהג בה בחול מט' שעות ולמעלה. (שו"ע רמ"ט, ב)

השלחן ערוך סובר שהאיסור נובע מחשש שמא ריבוי האכילה בְּשֵׁי תמנע מאדם להרבות באכילה כמתחייב ביום השבת עצמו.¹⁴ מבחינה זו, מובן מדוע לדעתו אין בעיה לאכול בְּשֵׁי בלא קביעות סעודה עד שעה תשיעית, ומשם ואילך לנסות ("מצוה") לא לאכול כדי להגביר את התאבון לקראת הערב. התנהגות זו תבטיח שבסעודת ליל שבת יהיה לו תאבון. מבחינה זו, האיסור נובע משבת ולא מיום שְׁשֵׁי עצמו.

אין זה פלא אפוא שהשלחן ערוך פסק שמשלימין תענית ביום שְׁשֵׁי, כיון שאם אין חשיבות ליום שְׁשֵׁי כשלעצמו, אזי אפשר לצום בו עד שאיסור תענית יחול בכניסת השבת.¹⁵ כמו כן, מובן שלדעת השלחן ערוך אופי הדין הוא 'איסור' ולא 'מצוה' שהרי אין חשיבות ליום שְׁשֵׁי כשלעצמו, ואזי לא יכול להיות שיחולו בו 'מצוות' מחמת היום עצמו אלא רק 'איסורים' מחמת היום הבא אחריו – קרי, שבת, שלה יש חשיבות עצמאית.

אכילה מרובה גורמת להשוואה פסולה בין שבת לערב שבת

טעם אחר לאיריבוי האכילה בערב שבת עולה בדברי הביאור הלכה בשם הפרי מגדים:

בפמ"ג מצדד דאין הטעם משום לתיאבון, אלא דעיקר הטעם הוא מפני שמזלזל בזה כבוד שבת שעושה ע"ש שוה בזה לימי השבת: (בה"ל רמ"ט, ב ד"ה מפני)

לדעתו, כפי השלחן ערוך, אין חשיבות עצמאית ליום שְׁשֵׁי ואִפּוּי נובע מהשבת. ברם בעוד השלחן ערוך חושב שאיסור ריבוי אכילה בו נובע מחוסר תאבון פוטנציאלי בשבת עצמה, הרי שהפרי מגדים סבור שהאיסור נובע מכך שאם ירבה באכילה ביום שְׁשֵׁי, הדבר יצטייר

¹⁴ באופן דומה מסביר המשנה ברורה את המנהג הרווח שבכורים פוטרם עצמם מתענית בכורות על ידי סעודת מצוה בערב פסח בגלל מה שמגיע למחרת: "שעי"ז לא יוכל לקיים אכילת מצה ומרור ושתית ד' כוסות כתיקונם מוטב שלא להתענות כדי שיקיים מצות הלילה כתיקונם" (משנ"ב ת"ע, ב).

¹⁵ בנוסף, השלחן ערוך לשיטתיה בטעם איסורי האכילה מתחלת השעה התשיעית בערב פסח (שו"ע תע"א, א-ב), שלדעתו, הוא אמצעי להבטיח שיאכלו בערב/יום המחרת לתאבון ולא כאיסור שנובע מאִפּוּי של ערב פסח עצמו.

כאילו יום ששוי שווה לשבת שמצוה להרבות בה באכילה (שו"ע ר"נ, ב), ויגרום לפגיעה בכבוד שבת. מניעה מאכילה מרובה הופכת את האכילה למחרת לניכרת.¹⁶

2. שיטת מגלת תענית – ערב שבת כשבת

כיוון אחר להסבר הדין עולה בסכוליון (מגלת תענית):

רבי יוסי בן דוסתאי אומר משום רבי יוסי הגלילי כל הנשבע להתענות בערבי שבתות ובערבי ימים טובים הרי זו שבועת שוא שמקצת ערב שבת כשבת ומקצת ערב יום טוב כיום טוב. (מגלת תענית (ליכטנשטיין) הסכוליון)

דברי הסכוליון מצוטטים בכמה ראשונים,¹⁷ ובכללם המרדכי שכאמור לעיל, דגל בשיטה שאין להיכנס לשבת כשהוא מעונה מחמת יום ששוי עצמו ולא מחמת יום המחרת. מדבריהם עולה שחלק מאופיו של יום ששוי הוא "כשבת": בחלקו הוא כשאר ששת ימי המעשה ובחלקו הוא "כשבת" (אך לכדי קדושת שבת מלאה לא הגיע). על פי דעה זו, האיסור להתענות בו אינו נובע מהיום שבא לאחריו אלא ממנו עצמו.

כמו במקרה של תענית החלה ביום ששוי, ראינו שתי גישות עיקריות בנוגע למצוה להמנע מאכילה יתרה בערב שבת; גישה אחת (השלחן ערוך ודעמיה) רואה אותה כנובעת מיום המחרת; כדי שיאכל לתאבון בשבת (שו"ע), או כדי שריבוי האכילה בשבת יהיה ניכר על ידי מיעוט אכילה ביום ששוי (פמ"ג). גישה אחרת (כמה פוסקים על סמך מגלת תענית) רואה אותה נובעת ממעמדו המיוחד של יום ששוי עצמו שהוא "כשבת" במובנים מסוימים, ועל כן יש בו הגבלות שאינן קיימות בשאר ימי המעשה.¹⁸

¹⁶ דוגמאות רבות במעגל השנה להמנעות מדבר בערב שבת של יום מיוחד כדי להפוך אותו לניכר ביום המחרת, כגון: איסור אכילת מצה שמורה בערב פסח כדי שיהיה היכר לאכילתה בערב לשם מצוה (רמב"ם חמץ ומצה ו', יב); איסור תקיעת שופר בערב ראש השנה (רמ"א תקפ"א, א) כדי להבחין בין תקיעות הרשות של אלול לתקיעות החובה בראש השנה (משנ"ב שם כד); ניהוגו של הגר"א במוצאי פסח ש"היה משתדל לטעום חמץ... והיה נמנע לאכול אחר הפסח מצה שיוצאים בה ידי חובתו בפסח, וכל זה להיכרא לעשיית המצוה, שאין עושין אותה להנאה אלא מפני גזירת הבורא יתעלה שמו" (מעשה רב קפה), ועוד. המשותף לכל אלו הוא שאין חשיבות עצמית ליום שבו חל האיסור, והאיסור נובע מהרצון שהמצוה תהיה ניכרת ביום המחרת.

¹⁷ מחזור ויטרי רעג, רקח לו, מרדכי תענית תרלא ונימו"י מגילה ב.

¹⁸ על דרך זו, הפוסקים חלקו בדבר אופי מצות אכילה בערב שבת של יום הכיפורים (ברכות ח:): בשלש הגישות דלעיל: יש שראו אותו כהכנה לצום למחרת (לפי רש"י שם ד"ה מעלה עליו והרא"ש יומא ח', כב כאמצעי להקל עליו את הצום, או לפי ר' שלמה קלוגר (חכמת שלמה תר"ד) והמהר"ט (שו"ת או"ח ב', ח) כאמצעי להחמיר עליו את הצום); יש שראו אותו כהפיכת התענית

ד. אָפּיו של יום הַשָּׁשִׁי

הגישה הראשונה שהראינו בשני הדינים אינה רואה כל חשיבות ביום שְׁשִׁי כשלעצמו. לדידה, דיני היום הַשָּׁשִׁי מיוסדים באופן ישיר על השבת הבאה בסיומו. הגישה השנייה סבורה שדיני היום הַשָּׁשִׁי נובעים ממנו עצמו. גישה זו טעונה הסבר נוסף. מה גורם לחשיבותו של יום שְׁשִׁי כשלעצמו? מעבר להכנות הפיזיות הדרושות לקראת שבת האסורה במלאכה, מדוע יום שְׁשִׁי יקבל משנה חשיבות על פני שאר ימי המעשה? במדרש תנחומא מובא טעם לאיסור התענית בערב שבת:

אסור להתענות בע"ש מפני טורח שבת. (תנחומא (ורשא) בראשית ג)

מהו אותו "טורח" המונע תענית? האם מדובר רק בבעיה לרעוב ולצמוא בזמן שמבשלים ומנקים?¹⁹ הערה של רש"י יכולה אולי להסביר את פשר הדבר:

מכתף ועייל מכתף ונפיק – בערב שבת יוצא ונכנס להביא תמיד משואות, כלי תשמיש ובגדי חופש ומגדים, כאדם שמקבל את רבו בביתו, ומראה לו שהוא חשוב עליו וחרד לכבודו לטרוח ולהרבות בשבילו. (רש"י שבת קיט.)

רש"י מסביר שעצם הטרחה בערב שבת מראה שאדם מבין את חשיבות בוא השבת. להכנות לשבת יש אופי כפול: הן גם "מכילות" לקראת השבת (ביחוד בהיבטים האסורים בה, כגון בישול ועוד), אך יש להן גם חשיבות כשלעצמן. כפי שנאמר בשמו של ר' חיים בנוגע לאופי הכפול של הדלקת נרות שבת בערב שבת:

דבחיוב הדלקה יש שני דינים; חדא משום עונג שבת, וגם משום כבוד שבת. והם חלוקים בדיניהם; דדין הדלקה שהוא משום עונג שייך רק בשבת עצמה... משא"כ דין הדלקה שהוא משום כבוד שבת עיקר מצותה היא שיהיה דלוק כבר מבעוד יום, דזהו ג"כ בכלל כבוד שבת שמתקן צרכיו מבעוד יום. וגם אם יצוייר הדלקה בשבת עצמה אינו מתקיים בזה דין כבוד שבת. (חידושי הגר"ח שבת כג.)

למחרת לניכרת (פרישה תר"ד, ב); ויש שראו אותו כנובע מערב יום הכיפורים עצמו (שערי תשובה ד', ט) בכך ש"נתחייבו לקבוע הסעודה על שמחת המצוה בערב יום הכפורים".

מתוך שלש גישות אלו, אין פלא שהבית יוסף, שלא ראה חשיבות בערב שבת, דוגל בכך שמעמד ערב יום הכיפורים נובע מכפרת היום הטוב למחרת, ורק בגלל חוסר היכולת לאכול ביום עצמו אנו אוכלים ביום לפני (ב"י תר"ד).

שאלה דומה אפשר לשאול בדעת ערוך השלחן הנותן טעם מדוע נהגו הבכורות לפטור עצמם מתענית בכורות בערב פסח כי "הטורח רב בערב פסח" (ערוה"ש ת"ע, ה).¹⁹

לדעת ר' חיים, הדלקת הנרות נעשית בערב שבת לא רק מכורח ההלכה האוסרת להדליק נרות בשבת עצמה, אלא ישנה חשיבות לתקנם דוקא בערב שבת מפאת כבוד השבת. יום שְׁשִׁי הוא יום של **שאיפה לקדושה** של יום השבת, וההתנהגות בו מבטאת שאיפה זו. כדברי אור החיים הקדוש על הפסוק "וְשָׁמְרוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַשַּׁבָּת":

עוד ירצה על דרך אומרו (בראשית ל"ז י"א) ואביו שמר את הדבר פירוש **ממתין ומצפה מתי יבא**,²⁰ והכונה בזה לצוות **שלא יהיה השבת כדבר טורח** לצד מניעת מלאכת הרצון ומצוא החפץ אלא צריכין לשמוח בו בשלימות הרצון וחפץ בדבר ותמיד יהיה ממתין ומצפה מתי יבא. (אור החיים שמות ל"א, טז)

הרגשת קדושת השבת תלויה בהכנה אליה.²¹ גם בהכנות המעשיות הנחוצות ליום האסור במלאכה, וגם בהכנות הרוחניות לקראת השבת. הדברים עולים בדברי הרב אליהו די וידאש (מתלמידי הרמ"ק) ובדברי ר' נחום מטשרנוביל:

וכמו שבגשמי מתקן ומקדש המנה יפה לשבת, כן יתקן נפשו שתשרה עליה קדושת שבת. (ראשית חכמה שער הקדושה ב', כא)

ר' חיים פלאג' אומר בשם האר"י שבכח שאיפה לקדושה ביום שְׁשִׁי להחיל את קדושת השבת כבר אז:

בספר פרי שבת כתב משם רבינו האר"י... **דקדושת שבת מתחיל משעה ששית ולמעלה**. (כף החיים ל"ב, ד)

יתכן שיש מקום להסביר לאור דברים אלו את דברי השל"ה, הכותב שיש לחלק את היום הַשְּׁשִׁי בין ההכנות הפיזיות ובין ההכנות הרוחניות:

ומדת חסידות וקדושה יתירה להיות מוכנים לצורך שבת במלאכות כבידות עד חצות היום, ומחצות ואילך יהיה העסק הכל בקדושת השבת, דהיינו בהתעוררות תשובה ותיקוני מעשים ולימוד תורה. (של"ה שבת, נר מצוה לב)²²

²⁰ באופן דומה מפרש רש"י את משמעות השמירה בביטוי "ליל שְׁמֵרִים הוא" (שמות י"ב, מב): "שהיה הקדוש ברוך הוא שומר ומצפה לו לקיים הבטחתו להוציאם מארץ מצרים".

²¹ אכן, אין זה נדיר שההכנות לקראת מאורע הן תנאי לחויה עצמה: לשם הדוגמא, ראה דברי השפת אמת בנושא זה: "שיותר כח והצלה יש בהכנת המצוה מגוף קיום המצוה... כי עשיות המצוה הוא רק לשעה וההכנה הוא לעולם" (שפת אמת האזינו תרל"ד ד"ה בטור).

²² כך אכן הבין הגר"ד סלוביצ'יק (Purified Be Shall You Hashem Before עמ' 61–69) את אופי ההכנות בערב של יום הכיפורים [תרגום חופשי]: "הכנה פיזית לקראת הצום, שמשמעותה היא אכילה ושתייה, והכנה רוחנית, כדי שנהיה מוכנים רוחנית לעמוד טהורים לפני ה'... קדושה לא מופיעה בפתאומיות! היא מגיעה רק אחרי הכנה מדויקת".

לדבריו, דוקא משעת מנחה מתוספות ההכנות הרוחניות לקראת שבת להכנות הפיזיות, כי דוקא אז מתחילה לה שורה של הגבלות ומנהגים.

הדברים לא נכתבים רק בספרי מוסר וחסידות אלא מובאים גם בספרות ההלכתית:

כתבו הספרים: **יהרהר בתשובה ויפשפש במעשיו בכל ע"ש**, כי שבת מקרי "כלה מלכתא" וכאלו מקבל פני המלך ית"ש, ואין נאה לקבלו כשהוא לבוש בבלויי הסחבות של חלאת העונות... וכ"ש **שצריך לכבד הבית מהאבק והעפר מבעוד יום** וזהו הכל בכלל "כבוד שבת". וידמה בדעתו כאלו יבוא אליו להתאכסן מלך ב"ו כמה מכבד הבית ומציע המטות, וכ"ש שבת מלכתא. (משנ"ב ר"ג, ג)

על כן, גם אם ההכנות הפיזיות כבר נעשו על ידי אחרים, חובה לעשות דבר מה לכבוד שבת:

ואפילו יש לו כמה עבדים לשמשו ישתדל להכין בעצמו שום דבר לצרכי שבת כדי לכבדו... **כי זה הוא כבודו שמכבד השבת.** (שו"ע שם א)

לא מדובר כאן בהכנות הנצרכות ליום המחרת שיכולות להעשות על ידי כמה עבדים, כאמור. חובה על האדם לעשות דבר מה לכבודה של שבת כי חלק בלתי נפרד **מחובותיו ביום שְׁשִׁי** הוא להתכונן ליום של קדושה באמצעות אותן ההכנות.

כמו כן, מובנת דעתו של הרמ"א (רס"ג, ד) שגם אם כל הבית דלוק בנרות בשעת הדלקת נרות אין זה מספיק, כי ההכנה היא חלק בלתי נפרד מחובות היום:

ואם היה הנר דלוק מבעוד היום גדול, יכבנו, ויחזור וידליקנו לצורך שבת.

בטעם הדבר, מסביר העטרת צבי:

כדי שיהא נראה וניכר שמדליק לצורך שבת. (שם ו)

אם המטרה היתה רק שיהיו נרות דולקים לערב, לא היתה חובה לכבותם ולחזור להדליקם. אולם אם נניח שההכנה לשבת היא החובה של יום שְׁשִׁי, מובן מדוע אנו נזקקים להכנה אקטיבית "כדי שיהא נראה וניכר"!

נדמה שזו גם הסיבה למנהג שלא לעשות מלאכה בערב שבת מן המנחה ולמעלה (פסחים נ:; שו"ע רנ"א, א), כדי להקדיש זמן זה רק להכנות לשבת, וברור גם מדוע מותר לתקן בגד וכלים לקראת שבת (הכנה פיזית), ולכתוב ספר תורני (הכנה רוחנית) דרך לימודו (שם ב).

המשנה ברורה רמ"ט, י, על פי המגן אברהם בשם רבנו תם, סבור שאיסור ריבוי אכילה בערב שבת נובע מחשש "שמתוך טרדת הסעודה לא יתעסקו בצרכי שבת". הנחת היסוד של דבריו היא שיש חשיבות בהכנות של "צרכי שבת" דוקא ביום שְׁשִׁי (שאם לא כן, אפשר להקדימם ליום אחר ואזי יהיו פנוים להרבות באכילה ובשתיה ביום שְׁשִׁי).

ה. נפקא־מינות

אם כנים דברינו, ניתן לבחון לאורם כמה הלכות הקשורות בערבו של שבת.

1. נפילת אפים ומנהגי תפלה משעת מנחה של ערב שבת

בתפלת המנחה בע"ש אין נופלין על פניהם. (שו"ע רס"ז, א)

שני הסברים מצאנו בביאור דין זה. גישה אחת סוברת שדין ערב שבת כדין רוב ערבי ימים שלא אומרים בהם תחנון (שו"ע קל"א, ו), ואף ביום שְׁשֵׁי מדלגים על תחנון מחמת יום המחרת "מפני שהוא סמוך להכנסת שבת" (משנ"ב שם א בשם הלבוש). בגישה זו אוחז האבודרהם (תפלת התעניות) בנוגע לתענית החלה ביום שְׁשֵׁי:

ואם חל' בטבת ביום ששי מתפללין שחרית כשאר הצומות וכן במנחה אבל אין אומרים הווידוים ולא נפילת אפים במנחה מפני שהוא ערב שבת.

לדעתו (ולדעת רוב הפוסקים שהביאו אותו), במנחה זו קוראים בתורה בפרשת 'ויחל' ומפטירים כבכל צום, אך מדלגים על נפילת אפים מחמת השבת ביום אחריו. מבחינה זו, יום שְׁשֵׁי איננו שונה משאר ימי המעשה. באופן דומה מסביר המנהיג את המנהג בצרפת לדלג על תחנון בערב שבת:

אין מנהג בצרפ' ובספר' ליפול על פניה' מנחת בערבי שבתו' וי"ט... וירא' לי לפי שהם ימי שמחה... שגם שבת נקרא' יום שמחה... וביום שמחתכ' אלו שבתו'.

(המנהיג הלכות שבת, ריש סדר תפילות שלשבת [עמ' קלב במהד' מוה"ק])

לדעת המנהיג, הסיבה שמדלגים על תחנון נעוצה בכך ששבתות נקראות "ימי שמחה"²³ ואזי בערבו, בניגוד לערבו של ראש חֲדָשׁ, לא אומרים תחנון מפאת יום הבא לאחריו בה, כלשונו בהמשך, "אבדילו להו ממלאכה וקדישו יומא".

לעומתם, האגור (בשם שבלי הלקט) מפקיע ממנחה של ערב שבת את כל סממני התענית:

שאיין קוריין בספר במנחה בערב שבת כשחל אחת מארבע צומות הללו בע"ש, שבלי הלקט.²⁴ (האגור תתפ)

²³ הגדרתה של מצות שמחה בשבת (אם יש כזו) היא מעבר למסגרת מאמר זה.

²⁴ נמצא לפנינו בשבלי הלקט [מהד' בובר] רסג בהערת שולים [עמ' 252]. תודה למגיה מנחם איזנברג שהעמידני על מקור הדברים.

דעה זו רואה את ערבוב של שבת לאחר שעת מנחה באופן יחודי, ובניגוד לתענית אסתר, שבה המנהג לדלג על תחנון מחמת פורים דפרזים למחרת, לא קוראים בה קריאות התענית. ההתייחסות ליום שש"י כאל יום שמח יכולה להסביר שורה של מנהגים בערב שבת לאחר מנחה; דוגמת המנהג לומר "שיר המעלות" ולא "על נהרות בבל" לפני ברכת המזון (פמ"ג משבצות זהב רס"ז, א), והמנהג שלא לקרוע על ראית מקום המקדש.²⁵

שתי הגישות באות לידי ביטוי גם ביחס לדין אבל, שהמנהג הוא שאינו עולה כשליח צבור בשבתות וימים טובים (רמ"א יו"ד שע"ו, ד), אם עובר לפני התבה בתפילת מנחה של ערב שבת (ראה פסקי תשובות רס"ז, א הערה 14): יש שסוברים שיכול לעבור כשם שעובר בכל יום חול רגיל, אך יש שכתבו להמנע מלעבור בשעה זו: או מפני המנהג שלא לעלות בזמנים שלא אומרים בהם תחנון או, כדברינו, בגלל היחודיות שביום שש"י.

2. טעימת אוכל בערב שבת

טועמיה חיים זכו וכו'... ויש סמיכי מיכן שצריך לטעום תבשילו מערב שבת.

(שבלי הלקט פב)

טעמו של מנהג זה נתון במחלוקת בין הפוסקים, ואף היא סובבת סביב שתי הגישות שראינו לעיל. מצד אחד, שורה של פוסקים (כלבו לז, מטה משה עמוד שני סימן תח ומשנ"ב ר"ג, ב בשם הא"ר) מסבירים שהסיבה למנהג היא כבוד השבת – כדי שהאוכל יהיה טעים ולא יהיה צורך לתקנו בשבת עצמה.²⁶ מבחינה זו, אין חשיבות עצמאית לטעימתו ביום שש"י אלא הוא אמצעי כדי לודא שהאוכל טעים ומוכן לאכילה בשבת. מנגד, שעה"צ ר"ג, ח מדייק בדברי השלחן שלמה שהוא סבור "דעצם הטעימה היא מצוה", ללא קשר לתיקון המאכל עבור שבת! נוכל להסביר דעות אלו רק אם נניח שאכן יש חשיבות עצמאית ליום שש"י.

²⁵ שו"ת בצל החכמה ה', יב וכן דעתו של הרב טיקוצ'ינסקי (ספר ארץ ישראל ח"א כ"ב, יא). לעומתם, מובא בשם החזו"א לקרוע גם בערב שבת (הר הקודש עמ' ח), וכן דעתו של הרב משה פיינשטיין להלכה (אג"מ או"ח ה', ל"ז אות ב, אף שלמעשה הוא חושב שיש לנהוג כפי המנהג), וגם בשם הגרש"ז מצוטט (הליכות שלמה ג', טו, ארחות ההלכה הערה 45) שאין מקור למנהג לא לקרוע על מקום המקדש ביום שאין אומרים בו תחנון, כיון שדילוג על תחנון כשלעצמו לא הופך את היום לבעל חשיבות עצמאית שימנע ביטוי פומבי של אבלות על החורבן. הרב שכטר שליט"א (בעקבי הצאן ל"ח, ה [עמ' קא-קב]) מסביר שהמנהג השתרבב מערב פסח, שכלפיו מוסכם שיש לו מעמד מיוחד אחרי חצות, ועל כן כינה את המנהג (בשיעורים בעל פה): "מנהג טעות".

²⁶ בצד הרצון שהאוכל יהיה טעים בשבת, הדבר גם מונע מצבים לא נעימים בשבת: כעס על בני ביתו מחמת הקדחת התבשיל (מחזור ויטרי קצא על פי הירושלמי [לא מצאתי, ל"ג]) או שלא יבוא לידי חילול שבת בהוספת מלח (כפי שחושש בשמירת שבת כהלכתה ב', מב הערה רלה).

3. זמן הפסקת אבלות בפרהסיא לפני שבת

אבלות בפרהסיא עבור היושב שבעה אמורה להמשך עד כניסת השבת. אימתי היא שעת סיום זו? היה מנהג לקום מן האבלות מיד לאחר חצות היום:

ע"י בתש"ו גבעת שאול סי' ע"ב שכתב, דמה שנוהגים העולם בע"ש תוך ז' ימי אבלות לישב על כסא וספסל וללבוש מנעלים תיכף אחר חצות היום מפני כבוד שבת טעות הוא וראוי לכל בעלי תורה למחות ולגעור באותם אנשים המקילים בדבר זה ולבטל מנהגם ע"ש. (פת"ש יו"ד ת', א)

הגבעת שאול המצוטט בפתחי תשובה סובר שמנהג זה הוא מנהג טעות. אם אכן אין ליום ש"ש כל מעמד עצמאי אזי מובנים דבריו, כיון שהאבלות בפרהסיא אמורה להמשך עד כניסת שבת. ואכן, השו"ע, האוחז בדעה זו, אומר בסתם גם בנושא זה דבר דומה:

ואם חל אחד מימי האבילות, חוץ מהשביעי, בערב הרגל, מותר לכבס... אבל לרחוץ אסור עד הלילה. (שו"ע תקמ"ח, י')

עם זאת, הוא מביא גם דעה אחרת:

יש מתירין לרחוץ אחר תפלת המנחה, סמוך לחשיכה.²⁷

על פי דעה זו ליום ש"ש ישנה חשיבות עצמאית משעת המנחה, דבר הבא לידי ביטוי באי אמירת תחנון, וכלשונו של המג"א שם יד: "דצריך שיתפלל מנחה תחלה דאז חל עליו קדושת הרגל". ואכן, חלק מהפוסקים מקדימים את זמן הקימה מן האבלות: הרב שמואל לנדא פוסק שיכול לקום בזמן מנחה קטנה (שו"ת שיבת ציון ס), והרב טיקוצ'נסקי (גשר החיים ח"א כ"א, יב אות ג) פוסק שלכתחלה יקום רק בזמן פלג המנחה.²⁸ בטעם הדבר מסביר הרב טיקוצ'נסקי: "שאז מתחילה קדושת השבת", ללא קשר לכך שאדם טרם קבל על עצמו את

²⁷ כיון שהלכה זו מובאת בהקשר של ערב יום טוב (שלמחרתו תבטל האבלות), היה מקום לחלק בינו ובין ערב שבת. אולם, נדמה שאפשר להשוות ביניהם מפני שגם הפוסקים המקילים ברחיצה לפני הלילה עומדים על כך ששאר דיני אבלות (ישיבה על הקרקע, איסור נעלי עור ועוד) חלים עד הלילה, והרי שהאבלות קיימת הן בערב שבת הן בערב יום טוב.

²⁸ נדמה שזו גם דעת הב"ח או"ח רס"א הסובר שזמן קבלת שבת מתחיל שתי שעות סמוך לערב.

השבת. יש חשיבות עצמאית ליום שְׁשִׁי משעת מנחה, ואזי, כשם שמדלגים על תחנון בזמן זה, כך האבל אינו חייב באבלות בפרהסיא בשעה זו.²⁹

1. סיכום

מאמר זה ניסה לבחון האם יש מעמד מיוחד לערב שבת דרך כמה דינים הנוהגים בו:

א. השלמת תענית החלה בו.

ב. איסור ריבוי בסעודה.

ג. מנהגי התפלה השונים בו.

ד. מצות טעימת תבשילים.

ה. מתי פוסקת בו אבלות בפרהסיא.

ראינו בצורה עקבית – בכל חמשת הנושאים לעיל – שתי גישות: גישה אחת ראתה את יסוד כל הדינים הללו כנובעים מקדושת יום השבת, בעוד גישה אחרת ראתה את הדינים כאבני בנין המעצבות את יום שְׁשִׁי באופן שונה משאר ששת ימי המעשה. בביאור אֶפִּיו של יום שְׁשִׁי הסברנו שיום שְׁשִׁי הוא יום של שאיפה לקראת היום הקדוש, והוא מכין לקראת שבת הכנות פיזיות ורוחניות.

²⁹ כיום בדרך כלל קוראים לאבל בערב שבת להכנס לבית הכנסת לאחר שקיעת החמה, כאשר האבל עומד בחוץ עד שעה זו לבוש בבגדי שבת ונועל נעלי עור. אם כן, נראה שמקור המנהג הוא אחר מאשר הצעתו לעיל של הרב שמואל לנדא (האומר להחליף בגדים ונעלים).

נדמה שמנהגנו הוא ניחום אבלים צבורי במקום בו מתאספים בשבתות, מעין מה שמעיד הטור בשם אביו: "ונוהגין באשכנז שהאבל הולך לב"ה... וכל הקהל הולכין אחריו ויושבין אצלו... וסומכין על דבר הגדה בפרקי רבי אליעזר... משחרב ב"ה התקינו חכמים שיהיו חתנים ואבילים הולכין לבתי כנסיות ולבתי מדרשות ואנשי המקום רואין את החתן ושמחים עמו ואת האבל ויושבין עמו לארץ כדי שיצאו כל ישראל ידי חובתן בגמילות חסדים ועליהם הוא אומר ברוך נתן שכר טוב לגומלי חסדים:" (יר"ד שצ"ג).